

केंद्र लोकसेवा आयोगाचे तद्वतच,
नेट-सेट परीक्षांचे परीक्षार्थी आणि पदवी व
पदव्युत्तर परीक्षांचे विद्यार्थी यांना
अत्यंत उपयुक्त असा सर्वसमावेशक संदर्भ

लोक प्रशासन

के'सागर व
डॉ. व्ही. जी. नान्देडकर
के'सागर पब्लिकेशन्स

Published By
Sau. Shobhadevi Kshirsagar
K'Sagar Publications

'Suvarna Shilpa', 444/1 Shaniwar Peth,
Adjacent to Rajmachikar Flour Mill,
Near Dakshinabhimukhi Maruti Temple, Pune - 411 030
☐ : 24450125, 24455435 Fax : 91-020-24453065

Email : customer@ksagar.com
sales@ksagar.com
website : www.ksagar.com

☐☐☐

© Aniruddha Publishing House : 1999
Govt. of India's
Copy-rights Registration No. L-18925/99
Revised & Enlarged Fifth Edition 2017

The name K'Sagar is registered
under the trade marks Act, 1999

☐☐☐

Printed at

Ishwari Enterprises
133/2/2, Dhayari, Pune.

☐☐☐

Typesetting

K'Sagar Publications, Pune

☐☐☐

Cover Design

K'Sagar Publications, Pune

☐☐☐

Price : Rs. 195/-

K'Sagar's House of Books,

'Durga Chambers' 39/1, Budhwar Peth,
Jogeshwari Temple Marg,
Appa Balwant Chowk, Pune - 411 002
☐ (020) 24483166
Mob : 9923906500, 8087722277
Email : hob@ksagar.com

**O
u
r
f
i
r
m**

K'Sagar Book Centre,

'Nutan Classic', 639, Narayan Peth,
Opp. N.M.V. Primary School,
Appa Balwant Chowk, Pune - 411 030.
☐ (020) 24453065
Mob : 9823121395, 9545567862/63
Email : kbc@ksagar.com

Due care has been taken to ensure that the information provided in this book is correct. However, the authors and the publishers bear no responsibility for any damage resulting from any inadvertent omission or inaccuracy in the book.

K सागरीय...

केंद्र लोकसेवा आयोगाच्या मुख्य परीक्षेच्या वैकल्पिक विषयांवर अभ्यासक्रमानुसार रचना केलेली मराठी माध्यमातील पुस्तके काल-परवापर्यंत उपलब्ध नव्हती. अशा पुस्तकांच्या अभावी या विषयांचा अभ्यास करताना विद्यार्थिमित्रांना कोणकोणत्या अडचणींचा सामना करावा लागतो, याचा अनुभव मी स्वतः अन् तोही अनेक वर्षे घेतलेला आहे.

महाविद्यालयीन स्तरावरील तथाकथित 'टेक्स्ट' म्हणून संबोधिली जाणारी पुस्तके केंद्र लोकसेवा आयोगाची परीक्षा देणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्यादृष्टीने अतिशय तोकडी पडतात. अनेकदा संबंधित पुस्तकाच्या लेखकांचे ज्ञानही पदवी वा पदव्युत्तर परीक्षा देताना त्यांनी जो काही अभ्यास केलेला असतो तितकेच मर्यादित राहते आणि तेथेच थांबलेले असते; त्यामुळे आयोगाची परीक्षा देणाऱ्या विद्यार्थ्यांची गरज पुरी करण्यास आणि त्यांची ज्ञानक्षुधा भागविण्यास ती अपुरी पडतात, ही बाब लक्षात घेऊन प्रकाशनाने केंद्र लोकसेवा आयोगाच्या मुख्य परीक्षेतील अनिवार्य तद्वतच वैकल्पिक विषयांवर अभ्यासक्रमानुसार रचना केलेली एक ग्रंथमालिका साकारावी असा विचार पुढे आला.

या विचारातूनच ज्यांना 'लोक प्रशासन' विषयातील अधिकारी व्यक्ती मानावे, असे माझे 'ज्येष्ठ स्नेही व सहलेखक मित्र' डॉ. व्ही. जी. नान्देडकर यांच्या सहयोगातून 'लोक प्रशासन' या विषयावरील हे पुस्तक साकारले गेले आहे. राज्यसेवा मुख्य परीक्षेतील एक वैकल्पिक विषय असलेल्या 'लोक प्रशासन' या विषयावरील या पुस्तकाच्या अल्पावधीतच पाच आवृत्त्या प्रकाशित व्हाव्यात, यावरून या पुस्तकाची उपयुक्तता व विद्यार्थिप्रियता ध्यानी यावी. या पुस्तकाच्या या यशात डॉ. नान्देडकर यांचे योगदान मोलाचे आहे.

जास्तीत जास्त परीक्षाभिमुख रचना; पूर्वीच्या प्रश्नपत्रिकांमध्ये कोणत्या प्रकरणांना किती महत्त्व दिले गेले आहे, हे विचारात घेऊन त्या त्या प्रकरणाला दिले गेलेले महत्त्व; महत्त्वाच्या प्रश्नांच्या उत्तरांच्या गाभ्याशी स्थिरावणारी प्रकरण रचना व नेहमीचीच साधी-सोपी भाषा ही K'सागरीय वैशिष्ट्ये जपण्याचा प्रामाणिक प्रयत्न या पुस्तकातही केला आहे.

आपला,
व्ही. एस. क्षीरसागर
(K'Sagar)

अनुक्रमणिका

१. लोकप्रशासन- स्वरूप, विकास आणि महत्त्व ७

- * प्रशासन
- * लोकप्रशासन
- * खाजगी प्रशासन आणि लोकप्रशासन
- * लोकप्रशासनाची व्याप्ती आणि स्वरूप
- * प्रशासनाचा विकास
- * लोकप्रशासनाचे महत्त्व
- * भारतीय लोकप्रशासनाचा विकास आणि भूमिका

२. संघटना २१

- * संघटना
- * संघटनेची तत्त्वे
- * कार्यकारी मंडळाची रचना
- * मुख्य कार्यकारी अधिकारी
- * अधिकार प्रदान

३. व्यवस्थापन ५०

- * व्यवस्थापन
- * प्रशासकीय नेतृत्व
- * व्यवस्थापन जाळे
- * धोरण-निर्मिती व निर्णय-निश्चिती
- * संचरण
- * पर्यवेक्षण
- * कर्मचाऱ्यांचे मनोबल
- * जनसंपर्क

४. भारतीय प्रशासन ७३

- * भारतीय प्रशासन रचना
- * लोकनिगम
- * क्षेत्रीय संघटन

५. वित्तप्रशासन ८८

- * वित्तप्रशासनाचे महत्त्व
- * अंदाजपत्रक
- * नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षक
- * लेखापरीक्षण
- * लेखा आणि लेखापरीक्षण विभक्त अभिकरण
- * संसदीय समित्या

६. सेवक-प्रशासन १०९

- * सेवक-प्रशासनाचे महत्त्व
- * सेवकभरती
- * प्रत्यक्ष भरती
- * अप्रत्यक्ष वा बढतीद्वारे भरती
- * सेवक प्रशिक्षण
- * बढती
- * बढतर्फी आणि सेवानिवृत्ती
- * पदव्यवस्था
- * नागरी सेवक व्यवस्था- काही समस्या
- * प्रसिद्धिपराङ्मुखता
- * लोकनियुक्त मंत्री आणि नागरी सेवक यांचे संबंध
- * साधारण प्रशासक आणि विशेषज्ञ प्रशासक
- * सेवकवर्गाचे प्रश्न सोडविण्याची यंत्रणा
- * नोकरशाही

७. प्रशासनाचे उत्तरदायित्व १५२

- * प्रशासनाचे उत्तरदायित्व
- * विधिमंडळाचे नियंत्रण
- * प्रशासनावरील कार्यकारी नियंत्रण
- * प्रशासनावरील न्यायमंडळाचे नियंत्रण

८. प्रशासनातील भ्रष्टाचाराची समस्या १६०

- * भ्रष्टाचार
- * भ्रष्टाचारविरोधी उपाययोजना

९. प्रशासन आणि नागरिक १६८

- * नागरिक आणि शासनसंबंध
- * प्रशासनाची प्रतिमा
- * जनतक्रार निवारण

१०. स्थानिक प्रशासन १७७

- * जिल्हा प्रशासन
- * जिल्हाधिकारी
- * जिल्हाधिकाऱ्याची कार्ये
- * नागरी स्थानिक प्रशासन
- * ग्रामीण स्थानिक प्रशासन

११. प्रदत्त विधिनियम १८९

- * प्रदत्त विधिनियम

१२. धोरण-प्रक्रिया १९४

- * धोरण

१३. तौलनिक प्रशासन आणि विकास प्रशासन २०१

- * तौलनिक प्रशासन
- * विकास प्रशासन

१४. प्रशासन सुधारणा २१४

- * प्रशासकीय सुधारणा
- * भारतामधील प्रशासकीय सुधारणा
- * संघटना आणि पद्धती

१५. लोकप्रशासन सिद्धान्त आणि तत्त्वज्ञान २२२

- * लोकप्रशासनाचे वाढते महत्त्व
- * प्रशासन अभ्यास— सिद्धान्त—समस्या